

Яніна Станіславівна Головіна

аспірант кафедри банківської справи

Одеського державного економічного університету (м. Одеса)

Постановка проблеми. Процеси консолідації в банківському секторі, глобалізації ринків капіталу, а також необхідність капіталізації українських банків загострюють проблему вдосконалення корпоративного управління у відповідності до міжнародних стандартів. Сучасна фінансова криза негативно вплинула на корпоративне управління, зумовивши падіння довіри зарубіжних інвесторів до вітчизняних банків. Задля відновлення довіри та подолання кризових наслідків потребують вирішення питання щодо подальших заходів покращення корпоративної практики, що склалася в банках. Тому, існує гостра необхідність дослідження закономірностей становлення корпоративного управління в банках України для визначення стратегічних пріоритетів розвитку у посткризовий період.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідженням проблем та тенденцій розвитку банківської системи присвячені роботи таких вчених, як З.М.Васильченко, Г.Т.Карчева, І.І.Д'яконова, О.О.Чуб та ін. Автори визначають етапи розвитку банківської системи, що відрізняються за змістом та часовими межами в залежності від конкретних аспектів банківської діяльності, що досліджуються. На кожному етапі розвитку банківської системи під впливом макроекономічних умов та стратегічних цілей банків формуються особливості процесу розвитку корпоративного управління. Тому, задля осмислення даного процесу та розробки подальших напрямів вдосконалення корпоративної практики автор вважає за доцільне визначити періодизацію розвитку корпоративного управління в банках за ознаками ключових характеристик етапів розвитку банківської системи.

Мета статті. Метою даного дослідження є оцінка впливу тенденцій розвитку банківської системи України на корпоративне управління в банках; визначення на цій основі особливостей становлення та етапів розвитку корпоративного управління у вітчизняних банках.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Удосконаленню практики корпоративного управління в українських банках сприяють інтереси власників та керівництва, державних регулюючих органів, але, в більшій мірі, зарубіжних інвесторів. Для вітчизняної банківської системи характерна еволюція економічних та політичних особливостей корпоративного управління, а також відношення до цього процесу заінтересованих сторін. При цьому поштовхом до суттєвих змін існуючої корпоративної практики стають об'єктивні передумови змін корпоративних стратегій та напрямків діяльності банків. Реформування законодавчо-нормативної бази не являється головним чинником, але відповідає та забезпечує цілі заінтересованих сторін. Так, Р.Ентов відмічає, що „... одних тільки правових інновацій аж ніяк недостатньо для підвищення рівня корпоративного управління. Не менше значення мають внутрішньокорпоративні ініціативи та корпоративна культура.” [1, с.57].

Корпоративні стратегії та напрямки діяльності банків складають головні тенденції розвитку банківської системи. Таким чином рівень розвитку корпоративного управління відповідає та формується під впливом даних тенденцій. За результатами дослідження тенденцій розвитку банківської системи можна виділити наступні етапи становлення та розвитку корпоративного управління у вітчизняних банках.

Перший етап – 1991-1994рр. Період початку 1990-их років характеризується процесами реформування банківської системи в умовах приватизації державного майна в Україні. Банківську систему на той час представляють колишні союзні та новостворені комерційні банки. Серед союзних банків, реорганізованих у акціонерні товариства, Ощадбанк та Зовнішекономбанк набули статусу державних. Інші - Промінвестбанк, Агропромбанк та Укрсоцбанк – були акціоновані під тиском менеджерів та клієнтів (колишніх державних підприємств) [2, с.10]. В результаті акціонування

структура власності банків була розпорошена серед працівників клієнтів та самих банків, що забезпечило слабкий контроль за менеджерами з боку нових власників. Важливі управлінські рішення, як і раніше, залежали від тісних зв'язків між менеджерами та клієнтами [3, с.65].

Нові комерційні банки створювались промисловими групами. Особливості функціонування нових банків забезпечили їм назву „кишенькових”. МВФ відмічає фрагментарність української банківської системи, яку представляють велика кількість малих банків промислових груп, що використовуються для казначейських операцій, а також як джерела дешевої ліквідності та інвестицій в акціонерний капітал [4, с.7]. З початку створення структура власності таких банків формувалася закритою та непрозорою. Дану специфіку зумовлено, по-перше, ліберальними вимогами НБУ щодо реєстрації банків. По-друге, особливості приватизаційних процесів зумовили небажання реальних власників розкривати інформацію про себе. Тому номінальними власниками банків ставали товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ), закриті акціонерні товариства (ЗАТ) та офшорні компанії [5, с.9].

Аналіз організаційно-правової форми банків на етапі становлення доводить тенденцію щодо створення товариств закритого типу. Так, станом на кінець 1994р. серед зареєстрованих банків 29,4%¹ функціонувало як ТОВ, 27,6% - як ЗАТ (рис.1). При цьому формальна організація інших банків як відкритих акціонерних товариств (ВАТ) не відповідала суті акціонерної форми, що передбачає емісійний механізм залучення капіталу через фондовий ринок. Про це свідчить практична відсутність обігу акцій банків на фондовому ринку. На початку становлення банківська система характеризувалася екстенсивним

¹ Цифрові та графічні дані, наведені автором по тексту статті, розраховано за інформаційними матеріалами офіційного сайту Національного банку України [6]

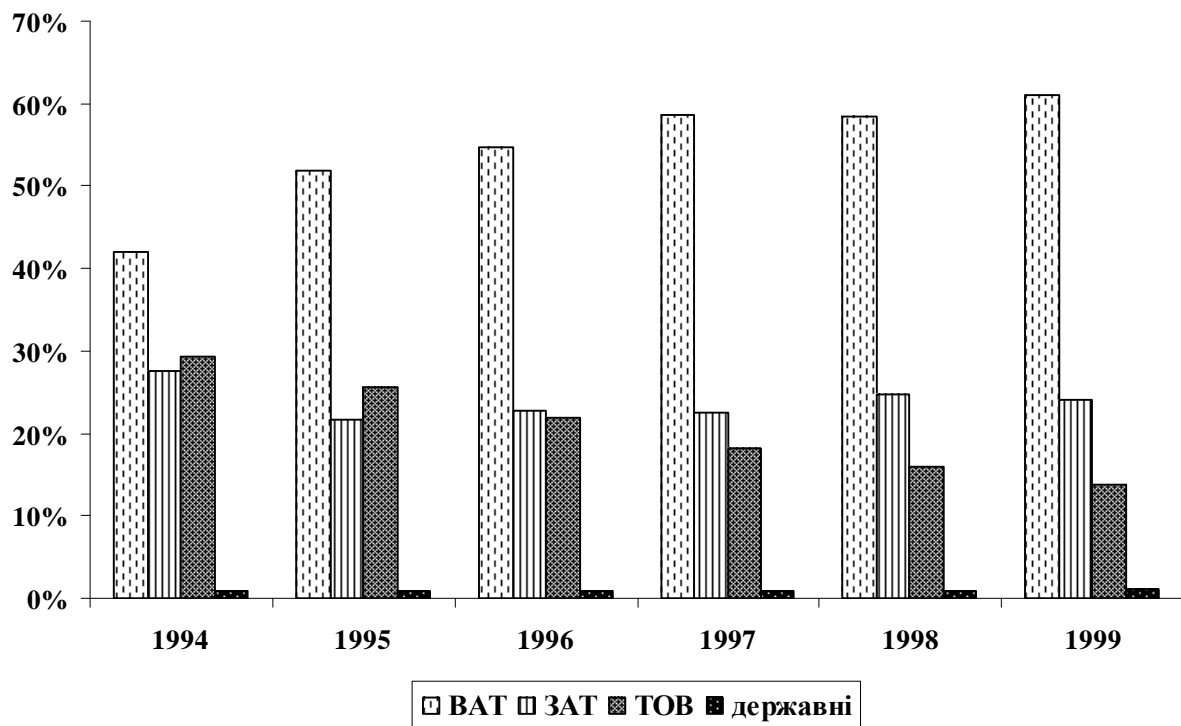

Рис. 1. Організаційно-правова форма банків у 1994 – 1999 роках
Складено за даними: [6]

зростанням: за 1992р. було зареєстровано 60 банків, за 1993р. – 84. На кінець 1994р. кількість зареєстрованих банків досягла 228.

Таким чином, із початку створення банківської системи у період 1991-1994рр. сформувалися особливі риси структури власності банків, які зумовлюють специфіку корпоративного управління. По-перше, це непрозорість, що забезпечується оформленням номінальних власників, які представляють інтереси промислових груп. По-друге, розповсюдження закритих типів організаційно-правових форм, а саме ТОВ та ЗАТ. Дані особливості пов'язано із макроекономічними чинниками, що формують національну модель корпоративного управління. Серед них основними визначають недосконалість правових та ринкових інститутів у забезпеченні захисту прав акціонерів [7, с.76].

Другий етап - 1995-1998рр. Другий етап розвитку корпоративного управління в банках формується під впливом зміни ринкової кон'юнктури в умовах стабілізації інфляційних процесів. Зниження інфляції як основного джерела прибутків спричинює банкрутства багатьох проблемних банків. З іншої сторони, в тому числі внаслідок посилення контролю з боку НБУ,

відносно стабілізується становище діючих, та призупиняється процес створення нових банків. На даному етапі головною корпоративною стратегією банків являється орієнтація діяльності на одержання короткострокових високих прибутків. Нові доходи банкам забезпечує ринок державних облігацій.

Для уряду розміщення державних облігацій стає основним джерелом покриття дефіциту державного бюджету. На той час банківське кредитування обмежує важкий фінансовий стан приватизованих підприємств та підвищені кредитні ризики. Державні облігації забезпечували банкам високий рівень доходності та ліквідність, враховуючи зростаючий попит на ринку та вчасні розрахунки уряду із власниками облігацій (рис.2). Проте, фінансова криза 1998р. призвела до значних збитків банків через вкладення в цінні папери, інфляцію та девальвацію національної валюти. За 1998 рік капітал банків зменшився на 682,0 млн. дол. США або на 32,6%.

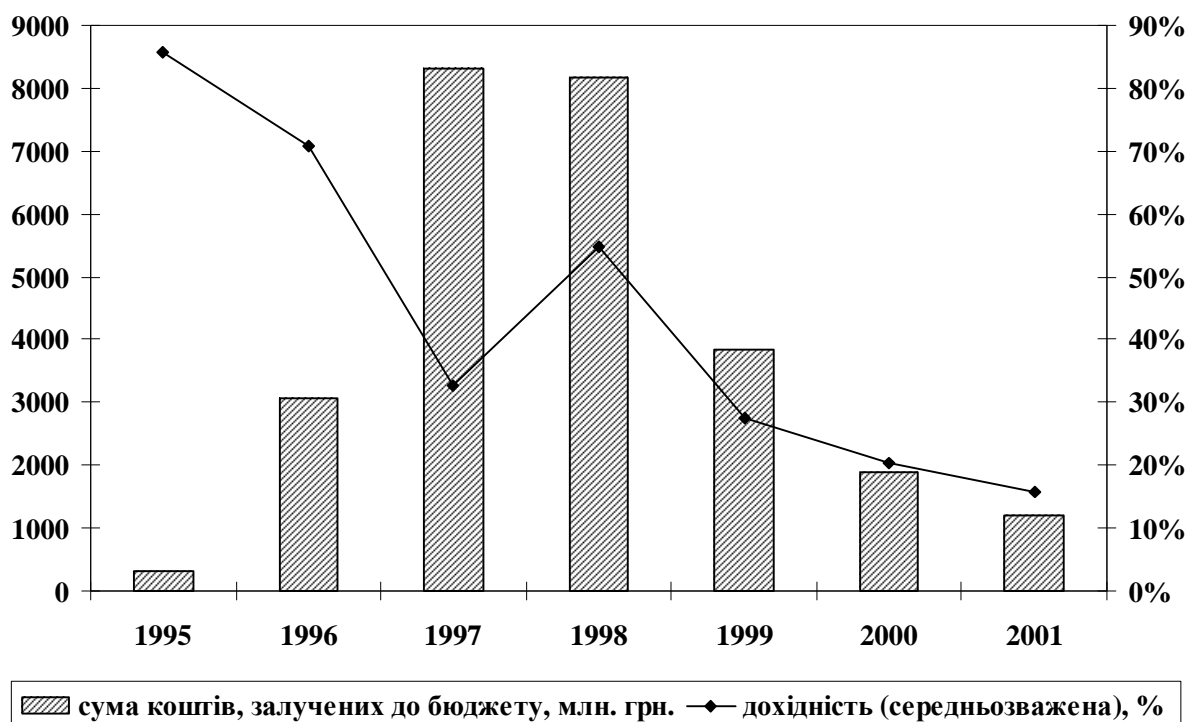

Рис. 2. Первинний ринок державних цінних паперів у 1995-2001 роки
Складено за даними: [6]

Таким чином, основними проблемами, що характеризують розвиток корпоративного управління в банках, на другому етапі 1995–1998рр. стало високий рівень ризиків, пов’язаних інвестиціями на ринку державних облігацій; низький рівень капіталізації; недовіра населення до банків. Наслідки фінансової

кризи 1998р. змусили банки змінити стратегії діяльності. Головним завданням стало забезпечення фінансової стійкості за рахунок нарощування власного капіталу, зменшення обсягів проблемних активів та розвитку кредитування. В свою чергу, НБУ посилив вимоги до ліцензійного розміру капіталу та економічні нормативи регулювання банківської діяльності. За таких умов власники банків були вимушені консолідувати капітал та укрупнювати банківський бізнес промислових груп.

Третій етап - 1999–2004рр. Після кризи спостерігається відносна макроекономічна стабілізація. Незважаючи на недокапіталізацію та проблемний стан, банки відновлюють діяльність. Аналіз показників діяльності українських банків за період 2001-2004рр. доводить незначне перевищення середньорічного темпу приросту активів 39,9% у порів'язанні із середньорічним темпом приросту власного капіталу 30,2% (рис.3). При цьому поступове зниження показника адекватності регулятивного капіталу по банківській системі із 20,7% на початку 2002р. до 16,8% на початок 2005р. доводить

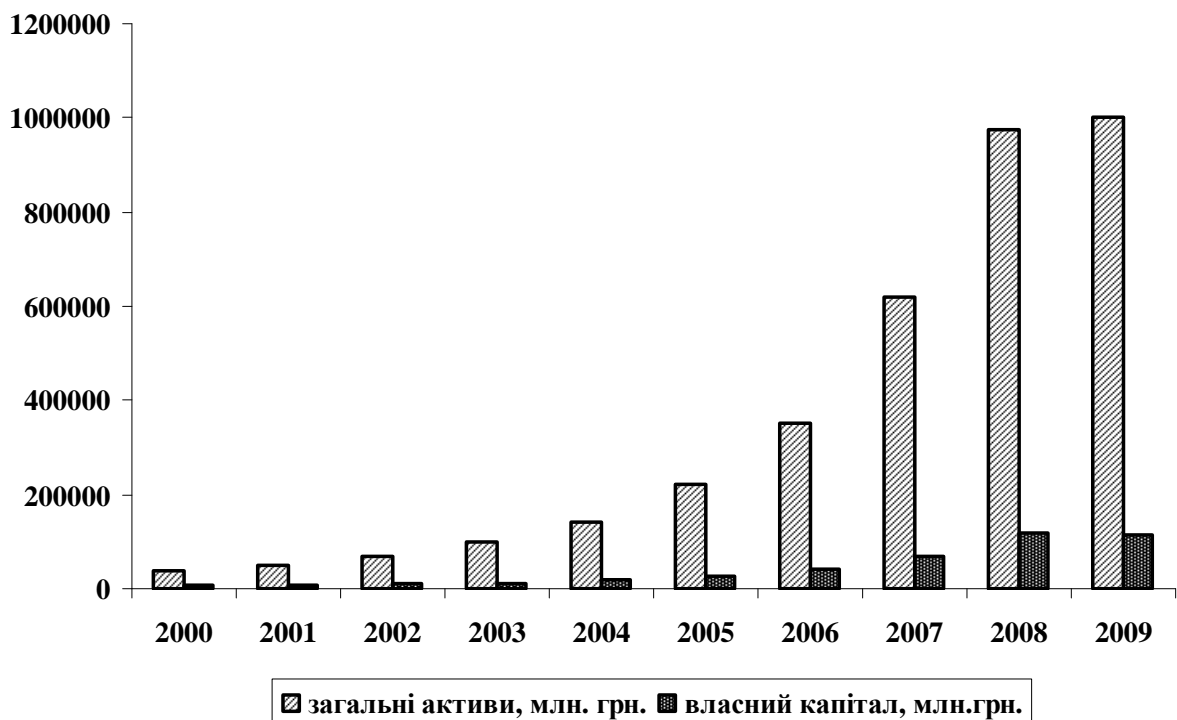

Рис. 3. Активи та власний капітал банківської системи у 2000-2009 роки
Складено за даними: [6; 8; 9]

позитивну тенденцію активізації кредитних операцій. Адже, фактичне значення показника у 1998-2002рр. на рівні 20-25% відображало певну стагнацію і невпевненість банкірів у подальшому розвитку діяльності [10, с.12].

Однак, активізація банківського кредитування супроводжується проблемами корпоративного управління. Діяльність кишенькових банків повністю залежить від інтересів одного чи групи позичальників – пов'язаних осіб промислових груп. Як відмічено МВФ, вразливість банків зумовлена слабкістю промислового сектору: неадекватними стандартами бухгалтерської звітності для оцінки кредитоспроможності підприємств; непрозорим корпоративним управлінням, яке дає можливості до зловживань [4, с.4-5]. Високі кредитні ризики обмежують діяльність банків та можливості накопичування внутрішніх ресурсів. Але найгострішим стояло питання інвестицій у самі банки. Десять найбільших українських банків були незмінними за структурою власності та діяльності, що пов'язано із небажанням власників ослабити контроль над банками [11, с.7].

Починаючи із 1998р. спостерігається зацікавленість іноземних інвесторів, в першу чергу до українських банків. Однак, залучення інвестицій ускладнювалось через нерозвиненість інститутів корпоративного управління. У грудні 2003р. ДКЦПФР затверджує Принципи корпоративного управління. Зважаючи на рекомендаційний характер прийнятого документу та недосконалість корпоративного законодавства, рівень впровадження Принципів залишався дуже низьким. За висновками опитування Міжнародної фінансової корпорації (IFC) у 2004р., банки „...не володіють достатньою мотивацією або ресурсами для покращення тих питань корпоративного управління, що не охоплюються вимогами законодавства” [11, с. 10].

Таким чином, у період 1999-2004рр. в умовах подолання кризових наслідків спостерігається відновлення банківської діяльності. Однак, зростання банківських операцій забезпечується за рахунок високих ризиків, пов'язаних із практикою кредитування підприємств промислових груп та низькими темпами капіталізації. Слабкість корпоративного управління, зумовлена прагненням

власників використовувати банки у особистих інтересах, стає одним із стримуючих чинників подальшого розвитку.

Четвертий етап - 2005р. - вересень 2008р. Новий етап розвитку корпоративного управління зумовлено впливом двох основних тенденцій: розвитком роздрібного обслуговування та приходом іноземного капіталу. В країні спостерігається економічний підйом. За три попередні роки середньорічний темп росту ВВП склав 109,0 %, доходів населення – 120,3%. Необхідно відмітити, що на ранніх етапах розвитку банківської діяльності роздрібне обслуговування вважалося неприбутковим внаслідок стало низьких доходів населення. Обслуговування фізичних осіб, в основному, заключалося у залученні вкладів задля формування ресурсної бази операцій із корпоративними клієнтами. Така ситуація склалася, по-перше, внаслідок спеціалізації колишніх державних банках на обслуговуванні підприємств окремих економічних галузей. По-друге, головним призначенням нових банків було обслуговування підприємств промислових груп власників. У нових умовах зростання доходів та попиту населення банки розвивають роздрібне кредитування. На даному етапі спостерігається значне перевищення росту банківських показників. У порівнянні із 2001-2004рр. за період 2005-2008рр. середньорічні темпи приросту активів збільшилися в 1,6 разів та досягли 62,1%; темпи приросту власного капіталу збільшилися в 1,9 разів та склали 60,1% (рис.3). У 2005-2008рр. середня частка кредитів, наданих фізичним особам, в загальному обсязі кредитування юридичних та фізичних осіб склала 31,8% у порівнянні із попереднім періодом 2001-2004рр. - 10,7% (рис.4).

Розвиток роздрібного кредитування зумовив проблему залучення капіталу. Внаслідок обмеженості ресурсів вітчизняного ринку банки активно нараощують запозичення на зовнішніх ринках. До початку кризи зовнішній борг банків зріс із 2,7 млрд. дол. США (на 01.01.2005р.) до 42,1 млрд. дол. США (на 01.10.2008р.). Питома вага зовнішнього боргу банків у валовому зовнішньому борзі зросла із 8,9% до 40,2% відповідно. Залучення капіталу на міжнародних ринках вимагало підвищення інформаційної прозорості, що в кінцеву результаті впливало на умови банківських запозичень. За даними дослідження

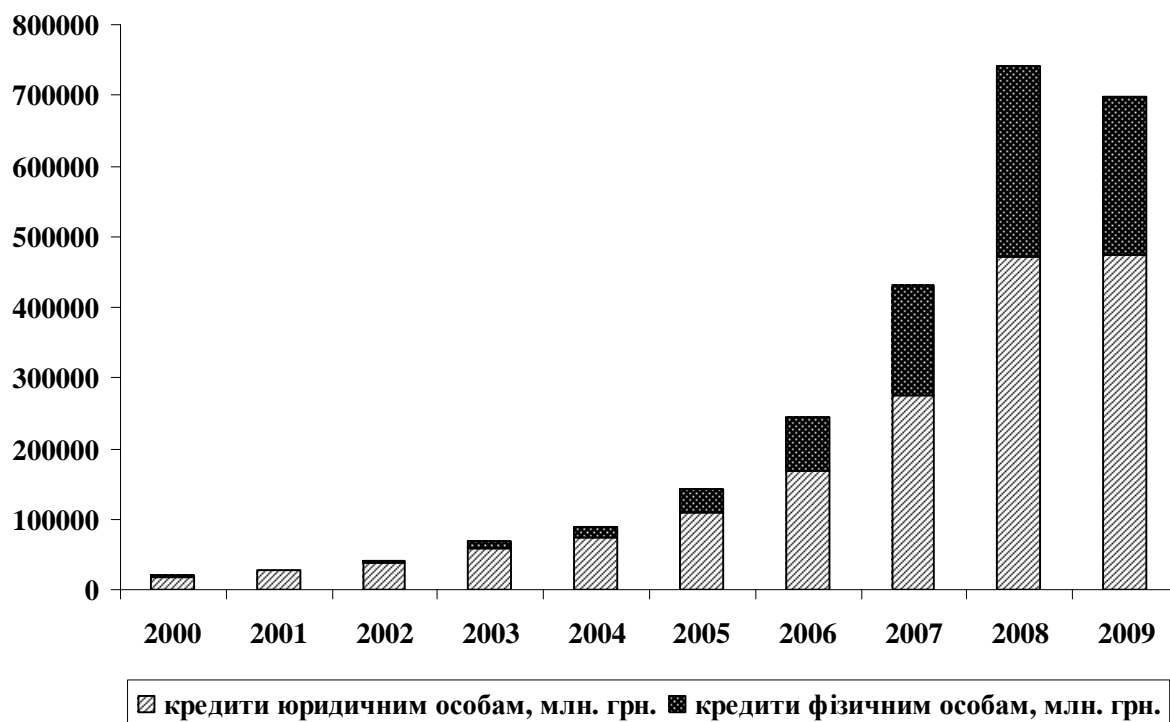

Рис.4. Обсяги кредитування юридичних та фізичних осіб банківської системи у 2000-2009 роках

Складено за даними: [6]

Standard&Poor's у 2007р. виявлено статистично значимий зворотній зв'язок між рівнем транспарентності та ставками синдікованих займів, що були залучені українськими банками [12, с.31].

Основним мотивом приходу іноземного капіталу стало отримання ринкових переваг за рахунок місткості та перспектив розширення українського ринку [13, с.80]. За 2005-2008рр. кількість банків із іноземним капіталом зросла із 19 (на 01.01.2005 року) до 53 (на 01.01.2009), частка іноземного капіталу в статутного капіталі банків збільшилася із 9,6% до 36,7% відповідно. Входження іноземних інвесторів на банківський ринок спричинило значимі зміни у розвитку корпоративного управління. По-перше, типовими мажоритарними власниками банків, крім промислових груп, стали іноземні фінансові установи. По-друге, присутність іноземних банків зумовила масовий попит іноземних інвесторів не тільки на банки, але й на інші компанії вітчизняного ринку. Успішні приклади вітчизняних компаній зумовили підготовку банків до IPO на міжнародних ринках.

Таким чином, основні тенденції розвитку банківської системи на етапі 2005р. - вересень 2008р. стимулювали власників до підвищення якості корпоративного управління. У зв'язку із зростанням попиту іноземних інвесторів IFC та рейтингове агентство Standard&Poog's вперше починають серію досліджень банківської практики корпоративного управління. У 2005-2007рр. IFC проводить проект „Корпоративне управління в банківському секторі України”, послугами якого скористалися близько 70% українських банків. У пілотних програмах проекту прийняло участь 6 банків [14].

В свою чергу, державні регулюючі органи активізують діяльність щодо стимулювання банків до вдосконалення корпоративного управління. У 2006-2007рр. приймається ряд законодавчих та нормативно-правових документів, що частково урегулювали питання форми власності та розкриття інформації. Першим кроком зміни політики банківського регулювання стало затвердження у вересні 2006р. змін до Закону України „Про банки та банківську діяльність” в частині зобов'язання банків до реорганізації у акціонерні товариства. ДКЦПФР у грудні 2006р. прийняла „Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів” та організувала роботу двох офіційних сайтів для загального доступу до звітності емітентів. Наступним шагом стало прийняття НБУ у березні 2007р. „Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України”. Діяльність регулюючих органів сприяла поліпшенню корпоративного управління, хоча не була головним стимулом для банків.

П'ятий етап - жовтень 2008р.– по сьогодні. Сучасний етап розвитку корпоративного управління в банках зумовлено розгортанням фінансової кризи в Україні з жовтня 2008р.. Зовнішнім фактором кризи стала світова фінансова криза, серед основних причин якої визначають недоліки управління ризиками та пруденційного регулювання при стрімкому впровадженні продуктів сек'юритизації. В Україні значиму роль зіграли внутрішні фактори. Серед основних причин української банківської кризи треба назвати:

1. Надмірне залучення банками зовнішніх запозичень, в першу чергу короткострокових. Зростання зовнішніх запозичень зумовлено в більшості

трансфертними платежами іноземних фінансових установ українським дочірнім структурам. Значні обсяги зовнішніх запозичень мали наслідком кризи ліквідності при згортанні світового ринку міжбанківського кредитування.

2. Активізація банківського кредитування, що у кризовий період мала наслідком різке падіння якості активів, масове незаплановане формування резервів за кредитними операціями за рахунок прибутку та капіталу.

3. Традиційно високий рівень кредитування в іноземній валюті. Середня частка банківських кредитів, виданих резидентам, в загальному обсязі кредитування за період 2005-2008 рр., склала 50,5%. Кредитування в іноземній валюті забезпечувалося зовнішніми запозиченнями. Однак, у період кризи стрімка девальвація національної валюти на 60% зумовила значні втрати банків від розв'язання валютних ризиків та ризиків неплатежів.

На сучасному етапі банківська діяльність супроводжується низкою проблем корпоративного управління. По-перше, наслідком банківської кризи являється загострення проблеми капіталізації. За 2009р. власний капітал банків зменшився на 3,4%, чистий збиток склав 31,5 млрд. грн.. Під час кризи власники банків змушені вирішувати питання докапіталізації в жорстких рамках державного регулювання. За вимогами МВФ та НБУ проведено діагностичне обстеження всіх банків, та для банків I та II групи класифікації визначено потребу у додатковому капіталі. За підсумками 2009р. банки I та II групи забезпечили зростання власного капіталу на 1,03% до 96,9 млрд. грн..

По-друге, під час кризи спостерігається загострення корпоративних конфліктів. Основними конфліктогенними чинниками являються: рішення акціонерами питань щодо збільшення статутного капіталу; активізація незаконних заходів ворожого поглинання (рейдерства); криза довіри населення до банків та ін. Так, наприклад, розв'язання інформаційних атак на банки Промінвестбанк та КБ „Надра”, істотно посилили фінансові проблеми банків та викликали паніку вкладників.

По-третє, зростання кількості проблемних банків. У 2009р. у 16 банках працювали тимчасові адміністрації, за участю держави рекапіталізовано АТ „Родовід Банк”, АБ „Укргазбанк” та АКБ „Київ”. На початку 2010р. НБУ

прийняв рішення про ліквідацію ТОВ „Укрпромбанк”. Стан проблемних банків характеризується значними обсягами безнадійних кредитів, припиненням обслуговування платежів, збитковими фінансовими результатами та втратою власного капіталу. На сьогодні державна підтримка проблемних банків має низку проблем. По-перше, це недоцільність вкладання державних коштів в банки через значне зростання державного боргу та відсутність можливостей окупності інвестицій. По-друге, неспроможність діючих процедур ліквідації забезпечити законні інтереси вкладників в умовах обмеженості коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Поточна банківська криза в Україні була зумовлена недоліками корпоративного управління, а саме: недієздатністю контролю зі сторони власників та наглядових рад банків за управлінням ризиками в умовах нарощування кредитування та залежності від зовнішніх запозичень; недостатнім рівнем капіталізації при занижених вимогах щодо видачі кредитів; великою кількістю кишенькових банків, орієнтованих на обслуговування окремих підприємств та галузей; відставанням системи пруденційного регулювання за розвитком ринку; нерозвиненістю інституційних засад підтримки проблемних банків в період кризи.

Висновки. Таким чином, на основі аналізу тенденцій розвитку банківської системи України визначено етапи та особливості розвитку корпоративного управління в банках. На формування особливостей корпоративного управління істотно вплинули процеси становлення банківської системи у 1990-ті роки. Це визначилось у тривалих тенденціях щодо закритої та непрозорої структури власності та обмеженості банківських операцій на обслуговуванні інтересів контролюючих власників - промислових груп. Починаючи із 2005р., в умовах посилення глобалізаційних процесів, що проявились у відкритості банківської системи для іноземних банків та розвитку нових напрямків діяльності, створюються об’єктивні стимули щодо вдосконалення корпоративного управління у відповідності до міжнародних стандартів. Наслідки поточної кризи висуваються нові вимоги учасникам корпоративного управління - посилення контролю за системою управління

ризиками та внутрішнього контролю, ефективністю діяльності зі сторони власників банків; підвищення вимог до якості корпоративного управління та процедур пруденційного нагляду з боку регулюючих органів.

Список використаної літератури

1. Корпоративное управление и саморегулирование в системе институциональных изменений / [Р.Энтов, А.Радьгин, И.Межероупс, П.Швецов]. – М.: ИЭПП, 2006. – 461 с.
2. Д'яконова І. Історичні аспекти розвитку банківської системи України / І.І.Д'яконова // Економіка промисловості. - 2008. - №2 (41). – С.10 – 18.
3. Barisitz S. Booming, but Risky: The Ukrainian Banking Sector – Hot Spot for Foreign Strategic Investors [Електронний ресурс] / Stephan Barisitz // Financial Stability Report. – 2006. - Issue 12 - P.64-78. – Режим доступу: http://www.oenb.at/en/img/fsr_12_special_topics_01_tcm16-49853.pdf.
4. Ukraine: Financial System Stability Assessment, including Reports on the Observance of Standards and Codes on the following topics: Monetary and Financial Policy Transparency, Banking Supervision, and Payment Systems [Електронний ресурс] / International Monetary Fund. Country Report No. 03/340 – 2003. – November. – 55 р. – Режим доступу: <http://209.133.61.129/external/pubs/ft/scr/2003/cr03340.pdf>.
5. Стандарты корпоративного управления в банковском секторе Украины: Давление рынка все еще недостаточно, чтобы добиться полного внедрения международных стандартов [Електронний ресурс] / Standard & Poor's и Агентство финансовых инициатив. - The McGraw-Hill Companies. - 2006.- 31 с. - Режим доступу: <http://www.standardandpoors.ru/page.php?path=analitica&pagenum=7>.
6. Офіційний Інтернет-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]– Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>.
7. Сірко А.В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики / А.В. Сірко. - К.: Імекс, 2004. – 413 с.
8. Структура активів, зобов'язань, капіталу комерційних банків України за станом на 01.01.2001 р. // Вісник НБУ. – 2001. - № 3. – С. 9-19.

9. Структура активів, зобов'язань, балансового капіталу України за станом на 01.01.2002 р. // Вісник НБУ. – 2001. - № 3. – С. 9-21.
10. Довгань Ж. Капіталізація банківської системи України / Жанна Довгань // Вісник НБУ. – 2008. - № 11. – С. 10 – 14.
11. Дослідження корпоративного управління в банківському секторі України [Електронний ресурс] / Міжнародна фінансова корпорація. – 2004. – 86 с. - Режим доступу: [http://www.ifc.org/ifcext/ubcg.nsf/AttachmentsByTitle/SurveyCGBanks2004UA.pdf/\\$FILE/SurveyCGBanks2004UA.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/ubcg.nsf/AttachmentsByTitle/SurveyCGBanks2004UA.pdf/$FILE/SurveyCGBanks2004UA.pdf).
12. Исследование информационной прозрачности банков Украины в 2007 г.: Развитие банковской системы и усилия регуляторов пока не привели к улучшению прозрачности [Електронний ресурс] / Standard&Poor's. – 2007. – 38 с. – Режим доступу: <http://www.standardandpoors.ru/page.php?path=analitica&pagenum=5>.
13. Геєць В. Іноземний капітал у банківській системі України / Валерій Геєць // Дзеркало тижня. — 2006. — № 26. — С. 1 — 8.
14. Сприяння розвитку корпоративного управління [Електронний ресурс] / Міжнародна фінансова корпорація // Цінні папери України. – 2007. - № 49 (492). – Режим доступу: http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=492&pub=3330.